VLEERMUISWERKGROEP VZZ

NIEUWSBRIEF

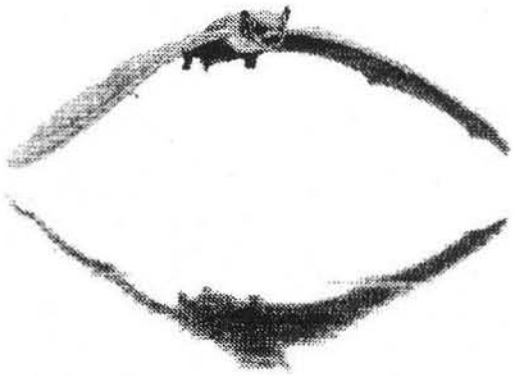

N° 25
Jaargang 8
nummer 3
augustus 1996

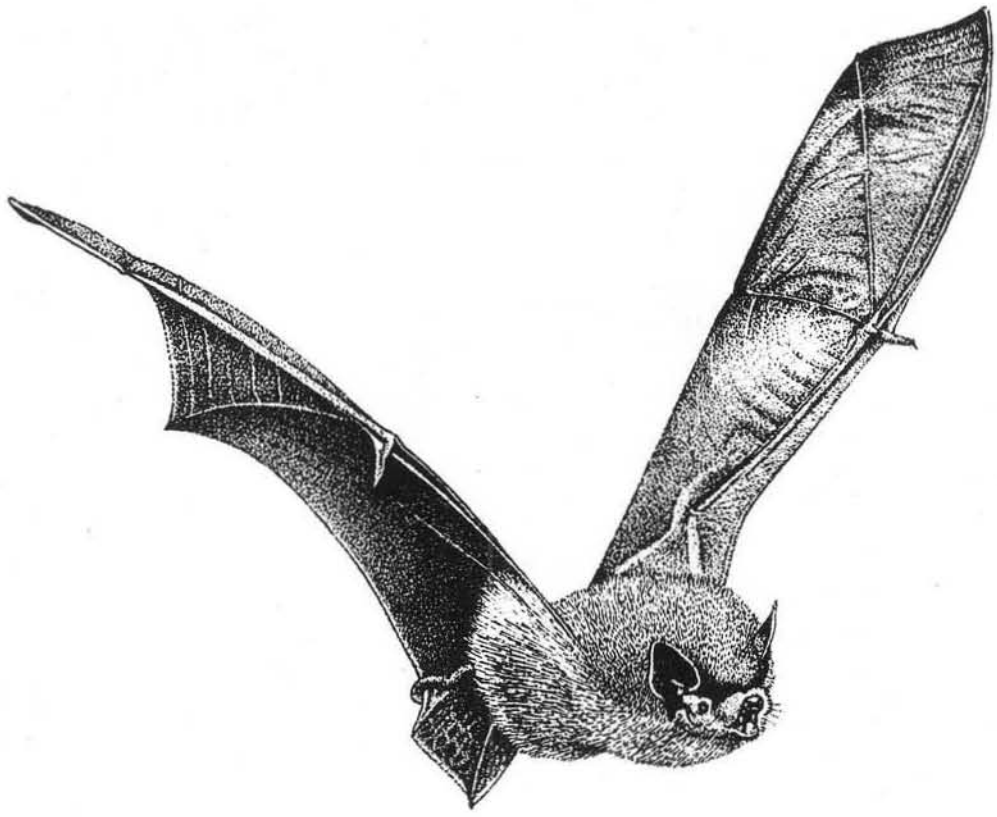

Nieuwsbrief

De Nieuwsbrief is een uitgave van de Vleermuiswerkgroep Nederland van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) en verschijnt 4x per jaar.

ISSN 0928-3587

Redactie: Arjan Boonman, Martijn Boonman, Martijn Dorenbosch, Heleen Scheidemans, Ludy Verheggen, Aldo Voûte
Aan dit nummer hebben meegewerkt: VWG De Wouw-Elsloo (print), Joan Childs (illustraties)
Redactieadres: Ludy Verheggen Breitnerstraat 57, 6165 VN GELEEN Tel: 046 4742357; telefax 046 4742357
Abonnement: Een abonnement kost minimaal *f* 17,50. U kunt abonnee worden door dit bedrag (of meer, u steunt daarmee de werkgroep over te maken op giro 6236600 van de Vleermuiswerkgroep Nederland te LEEUWARDEN.

Subscribing to the Newsletter from abroad: see page 17 for further details.

Losse nummers zijn verkrijgbaar door een briefje te sturen naar: VZZ, Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT. Losse nummers van de lopende jaargang kosten *f* 7,50, van eerdere jaargangen *f*4,50.
Adreswijzigingen, opzeggingen e.d: Schriftelijk doorgeven aan Juuk Slager, Bleeklaan 6-C, 8921 HC LEEUWARDEN.

Druk: Paverds Print Shop, VELP

VLEERMUISWERKGROEP NEDERLAND-VZZ

De vleermuiswerkgroep stelt zich ten doel de beoefening van de vleermuiskunde in de meest uitgebreide zin door het stimuleren van veldonderzoek aan vleermuizen, het organiseren van onderzoeksprojecten en het geven van voorlichting en adviezen.

Vleermuiswerkgroep Nederland-VZZ
Vermeulenstraat 164
3572 WT UTRECHT

Algemeen bestuur: Rudy van der Kuil, Eric Jansen, Floor van der Vliet

Inhoud

1 **Monitoring**

1 Tussenstand 1 juli kolonietellingen Zoogdiermonitoring; Zeeland als zorgenkindje
- André Kaper

3 Eerste resultaten van het PTT-project voor vleermuizen t/m 1995
- Rombout de Wijs

4 Tellen van werfroepende mannetjes; een op(werf)roep voor het komende seizoen
- André Kaper

4 **Verslagen**

4 Bewoners van spechteholen
- Zomer Bruijn

5 'Amazing toad-eating bat' in Nederland
- Arjan Boonman

6 Knagende vleermuizen
- Zomer Bruijn

7 Rosse vleermuis ontfermt zich over zoek geraakt jong
- Zomer Bruijn

8 De ontdekking van de franjestaart
- Arjan Boonman

9 **Mededelingen**

9 Historie van het Vleermuis Atlas Project en het onderzoek over lijnvormige elementen
10 Vleermuizen in de filatelie
11 IXe Poolse chiropterologische conferentie, 25-26 novembe 1995, Krakau
12 Oproep; freelancers gezocht voor interpretatie- en inventarisatieopdrachten bij de Stichting Vleermuisbureau
12 Egelproject

13 **Publicaties**
16 **Verkoop artikelen**
18 **Adressen**

Omslag: dwergvleermuis (tekening Paul Schoenmakers)

Monitoring

Tussenstand 1 juli Kolonietellingen Zoogdiermonitoring

Zeeland als zorgenkindje

André Kaper

Nu de formele telperiode is afgelopen, leek het mij leuk om tussentijds de voortgang van de Kolonietellingen te presenteren.

Persberichten uitgedeeld aan deelnemers Kolonietellingen

Dit jaar is als probeersel aan iedere deelnemer van de Kolonietellingen een persbericht uitgedeeld dat is bedoeld voor lokale media. Denk bijvoorbeeld aan huis aan huis blaadjes en aan lokale radiozenders. De provinciale coördinatoren hebben provinciale bladen en andere media benaderd, met hetzelfde persbericht. Ik heb als landelijk coördinator de landelijke media bespeeld.
Dit "probeersel" heeft heel goed gewerkt. Op het bureau van de VZZ kwamen veel telefonische koloniemeldingen binnen uit Overijssel, Friesland en Groningen, als gevolg van acties van deelnemers.

Ik verzorgde zelf twee oproepen in de Telegraaf. De Telegraaf ruimde onverwacht een halve pagina in over de Kolonietellingen. Daardoor regende het bij de VZZ van de telefoontjes. Helaas werd de oproep pas 21 juni geplaats. Maar deze ene oproep heeft tot nu toe wel 70 kolonies opgeleverd!

Afhandeling meldingen bureau VZZ

Het is mij gebleken dat mensen zich afvragen hoe de bureaumedewerkers, waaronder ikzelf, meldingen afhandelen.

Alle vleermuismeldingen worden even serieus behandeld, ook als het gaat om door de tuin jagende vleermuizen. Velen melden jagende vleermuizen in hun omgeving. Ook komen af en toe meldingen van één of enkele vleermuizen in huis. Deze laatste mensen worden gerustgesteld en voorgelicht over de handelwijze (die verschilt van de instelling van de melder).

Als het om een kolonie gaat, wordt (na voorlichting) aan de melder gevraagd of:

- het om kleine of grote vleermuizen gaat (indicatie soort);
- hoeveel er zitten (indicatie aantal);
- hoeveel jaren de vleermuizen in het huis zitten (tevens als indicatie);
- waar ze in het huis zitten.

Eventuele klachten zijn dan al eerder tijdens het gesprek besproken. Vervolgens wordt gevraagd, als de melder zijn vleermuizen in huis wil laten zitten, of hij of zij wil meedoen aan de Kolonietellingen van Zoogdiermonitoring. In de meeste gevallen is die bereidheid aanwezig. Vervolgens wordt informatie gestuurd over het tellen en over vleermuizen in huis. De provinciale coördinatoren krijgen de adressen thuis, zodat zij kunnen proberen een bezoek te regelen. Dan kunnen eventuele klachten worden opgelost en de soort kan worden vastgesteld. Bij een acute klacht of angstgevallen krijgt de provinciale coördinator meteen het adres, ook als het om individuele vleermuismeldingen gaat.

Op deze manier werkt het Bureau van de VZZ als een filter, zodat jullie niet worden opgezadeld met de vele mensen "die ze zien vliegen" en neemt het jullie werk uit handen door informatiemateriaal te verzenden en de eerste voorlichting te verstrekken.

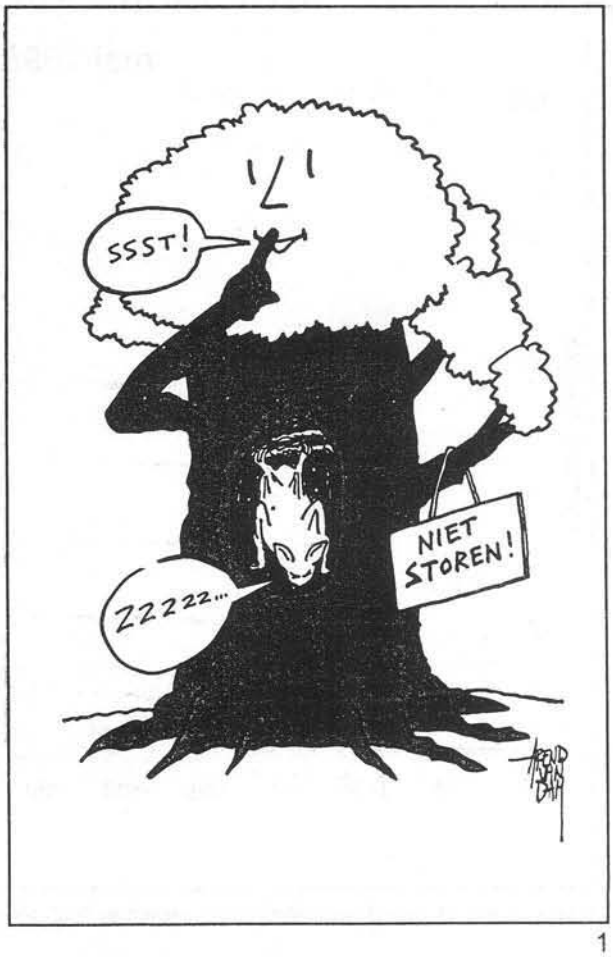

Afhandeling meldingen door provincies: in Zeeland geen deelnemers!

In alle provincies zijn deelnemers van de Kolonietellingen, behalve in Zeeland. Daar is ook geen provinciale coördinator. Een ongewenste situatie omdat melders uit Zeeland niet kunnen worden geholpen maar alleen worden voorgelicht door de telefoon. De soort kan dus ook niet worden vastgesteld. Ik zou VLENners uit Zeeland dan ook vriendelijk willen verzoeken zich bij ons te melden.

In Noord-Holland, Zuid-Holland, Overijssel, Gelderland en Limburg zijn genoeg deelnemers om de meldingen af te handelen. Dat loopt dan ook als een trein! In Zuid-Holland, Overijssel en Gelderland zijn de afgelopen twee jaar tientallen kolonies per provincie geregistreerd. Marc Schols denkt zelfs dit jaar meer dan honderd kolonies te kunnen registreren in Gelderland. In Utrecht, Friesland, Groningen en Noord-Brabant zijn minder vrijwilligers (in Friesland zelfs maar één). In deze provincies worden zoveel mogelijk meldingen afgehandeld, maar dat blijkt niet met allemaal te lukken. Ook hier zijn meer deelnemers dus van harte welkom.

Hoeveel kolonies zijn tot nu toe geregistreerd in gebouwen?

In 1995 zijn in totaal 104 kolonies geregistreerd en geteld. In 1996 zijn tot nu toe 96 kolonies geregistreerd, waarvan de meesten willen meedoen aan de Kolonietellingen van Zoogdiermonitoring. Figuur 1 laat zien hoe de meldingen zijn verdeeld per maand in de periode 1995-1996. Niet opgenomen zijn de mensen die vleermuizen alleen hebben zien vliegen of van de kolonie af wilden. Bij de aantallen kolonies in juni van dit jaar ontbreken nog de kolonies die bij de provinciale coördinatoren zijn gemeld. Ook de koloniegegevens uit Noord-Holland en Groningen van 1995 ontbreken nog.

Bekendheid vleermuizen en positieve beeldvorming

Sinds 1995 is het melden van kolonies en de verwerking daarvan in een stroomversnelling geraakt. Dat is te danken aan de opzet van de Kolonietellingen van Zoogdiermonitoring en de inzet van de deelnemers en VLENners. Het zoeken en tellen van kolonies is een echte VLEN-activiteit geworden waaraan velen meewerken.
Op die manier wordt een ieder die zich meldt, voorgelicht over vleermuizen. Bijna alle mensen met vleermuizen in hun huis, blijken de kolonie te willen tolereren! Het directe gevolg hiervan is dat deze mensen positiever worden over vleermuizen en dat het fenomeen "vleermuizen in huizen" nu landelijke bekendheid geniet. Ook zijn veel kolonies direct en indirect behoed voor vernietiging. En dat is een groot succes!

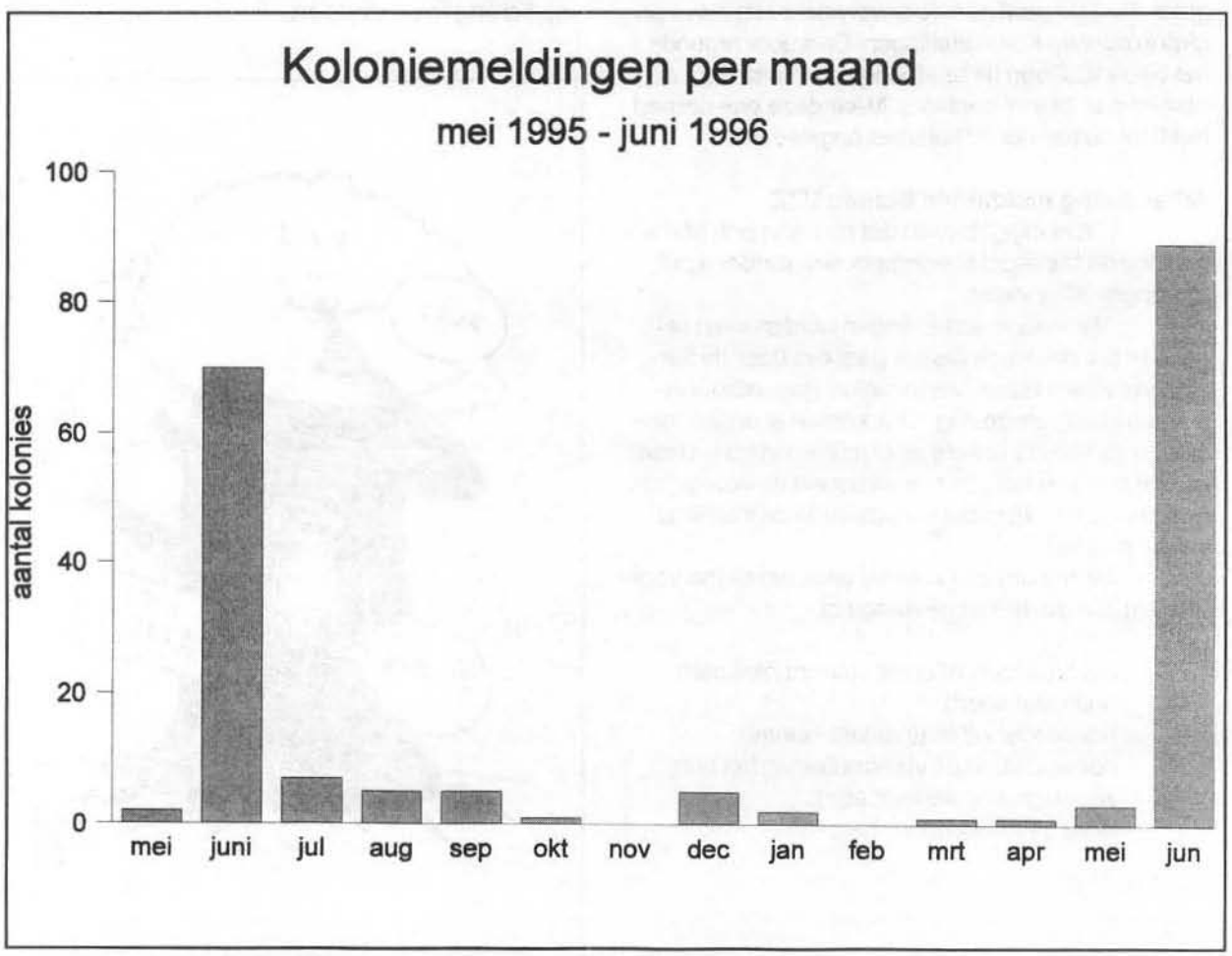

Figuur 1. Het aantal koloniemeldingen per maand in 1995-1996.

Eerste resultaten van het PTT-project voor vleermuizen t/m 1995

Rombout de Wijs

Al enkele jaren worden er op enkele telroutes vleermuizen geteld. Deze tellingen hebben tot doel om een indruk te krijgen van de aantalsontwikkelingen bij vleermuizen in het veld. Tijdens de wintertellingen krijgen we namelijk een beeld van maar een beperkt aantal soorten, waarvan we bovendien niet altijd weten in hoeverre deze zich over grote afstanden hebben verplaatst. Uit het kolonieproject hopen we een beeld te krijgen van een aantal andere soorten,
maar hierbij beperken we ons vooral tot het volgen van de volwassen vrouwtjes. De vleermuis punt- en transecttellingen zijn juist bedoeld om een beeld te krijgen van alle soorten en alle individuen, dus ongeacht leeftijd en geslacht.

De eerste tellingen vonden plaats in 1990 op twee routes, het aantal routes is inmiddels uitgebreid tot 13 in 1995. In tabel 1 zien we een overzicht van de routes en wanneer deze zijn geteld. Hieruit blijkt dat één route inmiddels is opgegeven en dat de spreiding over het land nog verre van optimaal is. Het is duidelijk dat de provincie Zuid-Holland relatief sterk is vertegenwoordigd en dat Hans Raaymakers rond Harderwijk erg actief is geweest.

Het aantal soorten dat op de routes is aangetroffen variëert van 4 tot 8. Niet elke soort wordt op elke route aangetroffen, sommige soorten worden nog geheel of gedeeltelijk gemist (tabel 2). Door het geringe aantal routes, kan over de ontwikkelingen nog niet veel worden gezegd. Met behulp van het rekenmodel van Mountfort kon van twee soorten toch al een eerste indruk van de ontwikkelingen worden verkregen (figuur 1).

Bij de dwergvleermuis zijn de resultaten van punt- en transecttellingen bij elkaar opgeteld, bij de watervleermuis is dat niet goed mogelijk, omdat deze meestal alleen op de punten zijn waargenomen (de afstanden van transecten tot water zijn meestal veel groter dan bij punten). De ontwikkelingen bij beide soorten vertonen een grote overeenkomst, met vooral 1993 als een 'goed' jaar.

Het is duidelijk dat als we van meer soorten dergelijke trends willen kunnen berekenen, we een veel groter aantal telroutes moeten hebben. Voor opgave en een handleiding kan je terecht bij ons in Utrecht of bij je provinciaal coördinator.

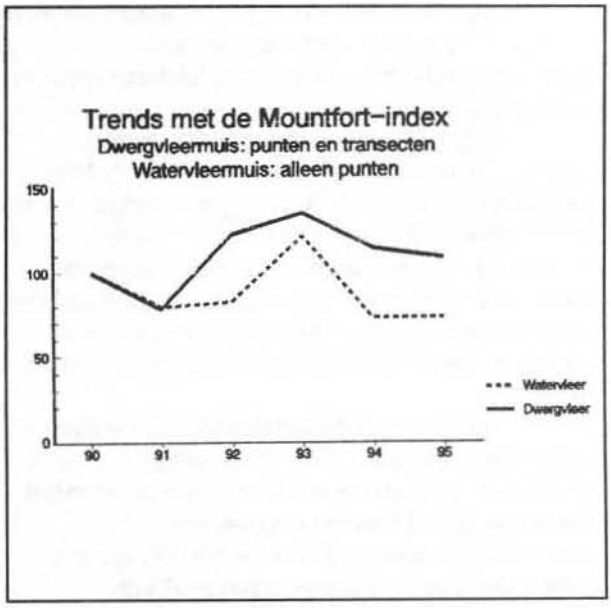

Figuur 1. Trends van de watervleermuis en de dwergvleermuis in de periode 1990-1995 op basis van de PTT-tellingen.

Route \ Jaar	90	91	92	93	94	95	Totaal
1	X	X	X	X	X	X	6
2	X	X	X	X	X	X	6
3	-	-	X	X	-	-	2
4	-	-	X	X	X	X	4
5	-	-	X	X	X	X	4
6	-	-	X	X	X	X	4
7	-	-	-	-	X	X	2
8	-	-	-	-	X	X	2
9	-	-	-	-	X	X	2
10	-	-	-	-	X	X	2
11	-	-	-	-	X	X	2
12	-	-	-	-	-	X	1
13	-	-	-	-	-	X	1
14	-	-	-	-	-	X	1
Totaal	2	2	6	6	10	13	

Tabel 1. De PTT-routes en de jaren waarin ze zijn geteld.

Route \ Soort	BV	FR	WV	MV	DV	RD	RV	LV	GO	N
1	-	-	X	X	X	X	X	X	-	6
2	-	-	X	X	X	X	X	X	-	6
3	-	-	X	X	X	X	X	X	-	6
4	-	-	X	X	X	X	X	X	X	7
5	-	-	X	X	X	X	X	X	-	6
6	X	X	X	-	X	X	X	X	X	8
7	X	-	X	-	X	X	X	X	X	7
8	-	-	-	X	X	X	X	X	-	5
9	-	-	-	X	X	X	-	X	-	4
10	-	-	X	X	X	X	X	X	-	6
11	-	-	-	X	X	X	-	X	-	4
12	-	-	X	X	X	X	X	X	-	6
13	-	-	X	X	X	X	-	X	-	5
14	-	-	X	-	X	X	X	X	X	6
N	2	1	11	11	14	14	11	14	4	

Tabel 2. De verschillende soorten die op de routes zijn waargenomen

Tellen van werfroepende mannetjes; een op(werf)roep voor het komende telseizoen

André Kaper

Sommigen hebben ze dit jaar misschien al wel gehoord: werfroepende vleermuizen. Nu de jongen volwassen zijn geworden en meevliegen met de vrouwtjes, zijn de kraamkolonies opgeheven. Voor sommige soorten begint nu het paarseizoen. Mannetjes van een aantal vleermuissoorten (dwergvleermuis, ruige dwergvleermuis en rosse vleermuis) bakenen een territorium af. In dat territorium verzamelen zij zoveel mogelijk vrouwtjes in een harem. De vrouwtjes worden gelokt door de werfroep, een kreet die ook zonder batdetector hoorbaar is voor mensen.

Voor veel VLENners is het najaar een leuke gelegenheid om te kijken waar de roepende mannetjes zich verzamelen en te luisteren naar de "werfroepen".

Eigenlijk roepen mannetjes van deze soorten gedurende het hele zomerseizoen. Maar een piek in de paaractiviteit *schijnt* plaats te vinden in het najaar. Of dat ook echt zo is, is soms onderwerp van discussie tussen schreeuwende, territoriale VLENners. Ook deze bijzondere geluiden zijn hoorbaar voor menselijke oren en vaak ook leesbaar afgedrukt in tijdschriften, maar dit even terzijde.

Sinds 1994 bestaat de mogelijkheid om roepende mannetjes van de dwergvleermuis, ruige dwergvleermuis en rosse vleermuis te tellen in het kader van Zoogdiermonitoring (andere vleermuistellingen van Zoogdiermonitoring zijn de Wintertellingen, Kolonietellingen en Punt/ Transecttellingen).

Het veldwerk bestaat uit het aflopen van een route in de periode 15 augustus-30 september. Dat doe je 6 keer, bijvoorbeeld één keer per week vanaf een uur na zonsondergang. Voorwaarde is wel dat je de drie soorten vleermuizen moet kunnen onderscheiden. Maar dat is niet moeilijk; naar mijn idee kunnen veel VLENners dat. De werfroepen en sonargeluiden staan bovendien duidelijk op het bandje met referentiegeluiden van vleermuizen. Anders kan je provinciale coördinator je in contact brengen met mensen die ervaring hebben met het opsporen van werfroepende mannetjes.

Ook een batdetector is noodzakelijk. Als je die niet hebt, kan je die huren voor ƒ17,50 per jaar bij Zoogdiermonitoring.

Een voordeel van deze telling is dat het veldwerk plaatsvindt op een redelijk beschaafd tijdstip. In het najaar gaat de zon vroeg onder, zodat je om 22.00 al op pad kunt.
Je hoeft dus niet te nachtbraken zoals bij de PTT-tellingen.

Door mee te doen, draag je bij aan het in kaart brengen van de aantalsontwikkelingen van de ruige dwergvleermuis en de rosse vleermuis. Dat zijn soorten die in de kolonietellingen en de wintertellingen niet of nauwelijks worden aangetroffen.

De resultaten van het vorig jaar zou ik hier nu graag presenteren, vooral aan de reeds deelnemende VLENners, maar nog niet alle gegevens zijn gecontroleerd door de deelnemers en de provinciale coördinatoren. Dat houden jullie dus nog te goed. Wil je meedoen of een detector huren? Bel André Kaper of Rombout de Wijs op het bureau van de VZZ: 030-2544642

Verslagen

Bewoners van spechteholen

Zomer Bruijn, Nieuwstraat 23, AMERSFOORT

Als je vanwege je interesse in vleermuizen regelmatig 's-nachts met een zaklamp in oude spechteholen schijnt, kom je er snel achter dat niet alleen vleermuizen geïnteresseerd zijn in dergelijke boomholten. Ook een aantal vogels, zoogdieren en insecten wordt er sterk door aangetrokken. Zo wordt het grootste aantal bewoners van boomholten ongetwijfeld gevormd door een scala van kleine wriemeldiertjes; ik ken die echter niet bij naam en laat ze verder maar buiten beschouwing. Een aantal andere holbewoners is beter herkenbaar: zo huizen er b.v. vele pissebedden in een groot aantal spechtengaten. Tevens kun je 's avonds - speciaal uit vochtige gaten in beukestammen - vaak meerdere naaktslakken tevoorschijn zien kruipen. Ook heb ik eens een wespennest in een spechtegat gevonden en

ongeveer 25 maal een volk honingbijen. Opmerkelijk genoeg nog nooit een hommelnest, al worden die wel regelmatig in nestkastjes gevonden (boomhommel). Soms kun je een slapende koolmees in een spechtegat vinden en als je geluk hebt een boomklever. Ook eekhoorns worden wel in boomholten gevonden en zelf heb ik eenmaal (overdag) een boommarter in een boomholte zien zitten. Ook zijn er natuurlijk regelmatig bonte, en soms groene spechten slapend in te vinden. Overigens moet je dan wel voorzichtig zijn, want spechten laten zich nogal gemakkelijk uit hun slaapholte verjagen en zijn dan genoodzaakt onbeholpen de duisternis in te vliegen.

Tot nu toe heb ik vijf maal waargenomen dat een bepaalde boomholte door verschillende diersoorten werd gebruikt:

In Birkhoven (Amersfoort) kende ik een gat waarin jaren achtereen rosse vleermuizen huisden; enkele jaren later bleek er een groene specht in te slapen.

In Olden Aller (Putten) zag ik hoe een ruige dwergvleermuis herhaaldelijk landingspogingen ondernam bij een spechtegat waarin op dat moment een bijenvolk huisde.

In Schuttershoef (Leusden) kende ik een eik met een spechtegat waarin enkele grootoorvleermuizen huisden. Het jaar daarop bleek de holte ingenomen te zijn door een grote mierenkolonie.

In Soesterduinen (Soest) vond ik een holte waarin gelijktijdig een bijenvolk huisde en een grote bonte specht zijn nachten doorbracht; terwijl de kop van de specht in de holopening verscheen, kon je in het lamplicht dieper in de holte de bijen aan hun raat zien hangen!

Het meest bijzondere voorbeeld maakte ik enkele jaren geleden mee in het bos Birkhoven (Amersfoort), waar ik 's avonds in een bepaalde boomholte de witte lege raten van een bijenvolk zag hangen. Toen ik wat aan de stam krabbelde, verscheen de verschrikte kop van een groene specht in de holopening. Even later verdween de specht weer naar beneden en verschenen er vanuit de bovenkant van de holte vier grootoorvleermuizen, die vervolgens stuk voor stuk naar buiten vlogen!

Het gegeven dat er gelijktijdig in dezelfde boomholte meerdere diersoorten huizen, toont kennelijk aan dat er in bepaalde bossen een groot tekort is aan geschikte boomholten; een reden temeer dus om zuinig te zijn op holle bomen!

Summary
Inhabitants of woodpecker holes

When searching for bats in tree cavities many animals other than bats can be found such as small insects, woodlice, slugs, birds and other mammals. Sometimes these tree cavities are subsequently used by different animals. One tree cavity for instance, which was inhabited by noctules, was used by a green woodpecker a year later. The accomodation used by long-eared bats was taken over by ants a year later. On one evening a green woodpecker, four brown long-eared bats and an empty bee comb were seen in the same hole.

'Amazing toad-eating bat' in Nederland

Arjan Boonman, I.B.B.-laan 143-2, UTRECHT

Slechts weinig vleermuisliefhebbers zullen nooit gehoord hebben van *Trachops cirrhosus*, the 'amazing' frog-eating bat, een vleermuis die kikkers vangt voor zijn voedsel. Dat wij in Nederland een vleermuis kennen die padden uit het water probeert te vissen zal minder bekend zijn. Ook voor mij was het een verrassing toen ik op 9 mei 1995 rond 22.30 uur met detector en zaklamp een jagende watervleermuis observeerde boven de vijver van Groenekan bij Utrecht. Een gewone pad *Bufo bufo* hing stil in het water, alleen zijn kop doorbrak de waterspiegel. Op een gegeven moment passeerde de watervleermuis de paddenkop van nabij, zijn pulsen versnelden en jawel...de vleermuis maakte een harkbeweging door het wateroppervlak tegen de pad aan. De pad
vond dit blijkbaar niet leuk want hij dook meteen onder water en zwom een eind weg. De watervleermuis ging rustig verder met jagen. Van dit gebeuren heb ik een time-expansion opname gemaakt. Op deze vertraagde opname was te horen hoe de watervleermuis de benaderingsfase inging en vervolgens buzz1 en buzz2 afwikkelde. Ook het plonsje ontbrak dit keer niet. Op het oscillogram (figuur 1) zijn al deze sonarfasen te zien. Dit in tegenstelling tot de frog-eating bat, die bij de vangst niet zijn sonar gebruikt, maar passief luistert naar het gekwaak van de kikker.

Natuurlijk dient het gebeuren niet op deze manier geïnterpreteerd te worden. Zelfs een klein kikkervisje zou voor een watervleermuis een moeilijk hanteerbare prooi betekenen, laat staan dat de soort een pad uit het water krijgt. De watervleermuis ziet met zijn sonar alleen voorwerpen die boven het wateroppervlak uitsteken. In dit geval dus de paddenkop. Op een

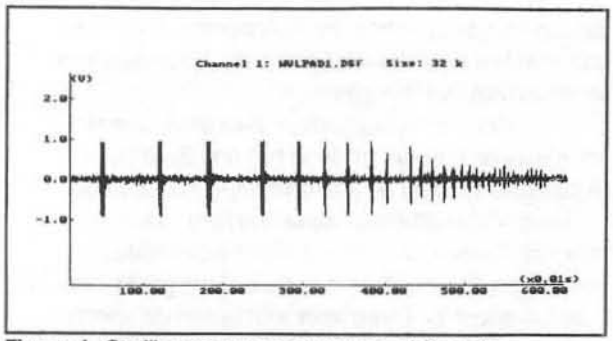

Figuur 1. Oscillogram van op gewone pad jagende watervleermuis

glad wateroppervlak zijn uitsteeksels vrijwel altijd insecten. Een aanval op zo'n uitsteeksel wordt dus meestal wel beloond met een lekker hapje als resultaat. Zo is ook gezien dat watervleermuizen meermaals blaadjes, stukken hout (r>3cm), kroos, dunne takjes, stukjes plastic en silicone aanvielen en soms zelfs enkele meters in hun vlucht meenamen om verderop uit te spuwen. Op deze manier is ook te verklaren hoe het mogelijk is dat er wel eens visgraten in de keutels van watervleermuizen gevonden zijn (Brosset & Debouttéville, 1966). In de veronderstelling een insect te vangen schept de watervleermuis een (dood?) visje van het oppervlak dat hij voor de verandering dan maar opeet ook. Overigens betekenen al dit soort waarnemingen niet dat de watervleermuis zijn prooien niet als zodanig **kan** herkennen. De moeite die een vleermuis hiervoor doet kan helemaal van de omstandigheden afhangen. Desondanks kan deze waarneming bijzonder worden geacht.

Summary
The 'amazing toad-eating bat' in the Netherlands

By a pond near Utrecht a hunting Daubenton's bat was seen gaffing at a toad, Bufo bufo, partly poking its head just above the water-surface. The toad's head was touched but the animal was (of course) not captured. On other occasions Daubenton's bats also took leaves, duckweed, twigs and pieces of plastic from the water surface. These observations do not mean that Daubenton's bats are unable to distinguish between random floating objects and prey items. The bat's effort to identify prey is probably dependent on local circumstances (e.g. food availability).

Literatuur

BROSSET A. & C.D. DEBOUTTEVILLE 1966. Le regime alimentaire du vespertilion de Daubenton, Myotis daubentonii. Mammalia 30: 247-251.

Knagende vleermuizen

Zomer Bruijn, Nieuwstraat 23, AMERSFOORT

In 1990 vond ik in een Gooi landgoed onder een kraamkolonieboom van rosse vleermuizen, een grote hoeveelheid vleermuizenmest. Het ging om een heuveltje keutels van ongeveer 7 cm. hoog met een diameter van zo'n 60 cm. Toen ik de mest van dichtbij bekeek, verbaasde ik me over de grote hoeveelheid kleine, lichtgekleurde houtsnippers die tussen de keutels te vinden was. Deze houtsnippers die evenals de vleermuiskeutels uit de kraamholte waren gevallen, hadden een formaat van ongeveer 9 bij 5 mm. maar waren vaak kleiner en soms ook wat groter. Ik kon voor dit mengsel van keutels en houtsnippers geen verklaring vinden en zou het voorval wellicht vergeten zijn, als ik het jaar daarop niet weer een dergelijk mestheuveltje onder een vleermuiskolonie vond. Ook nu bevatte de mest een grote hoeveelheid houtsnippers; de verhouding zal ongeveer 50:50 zijn geweest. In de jaren hierna zou ik vrijwel elk kraamseizoen wel ergens zo'n mestheuvel onder een kolonieboom vinden, al waren die niet zo groot als de eerste vondst. De duidelijkste voorbeelden waren te vinden nabij Naarden, maar ik zag ze ook bij Bussum en Hollandsche Rading. In alle gevallen betrof het grotere kraamkolonies van rosse vleermuizen, die zich op vrij geringe hoogte in beukebomen bevonden. In sommige gevallen werden er tussen de keutels en houtsnippers wel eens kleine dode jongen gevonden.

De verhouding keutels/houtsnippers kan heel verschillend zijn, maar in het algemeen geldt dat hoe later in het kraamseizoen, hoe groter het aandeel van de houtsnippers is. Dit komt doordat de vleermuiskeutels -zeker bij vochtig weer- veel sneller verteren dan de houtsnippers. Zelfs een jaar nadat het mestheuveltje is geproduceerd, kan een kolonieboom nog herkend worden aan het heuveltje houtsnippers aan de voet van de boom. Dit heuveltje is dan flink geslonken en lichter van kleur geworden, omdat de donkere keutels er inmiddels vrijwel geheel uit zijn verdwenen.

De vraag dringt zich op, waardoor deze houtsnippers ontstaan; worden ze in de boomholte door de vleermuizen losgekrabt of worden ze afgeknaagd, en om welke reden doen ze dit? Hoewel volwassen rosse vleermuizen best over

krachtige achterpoten beschikken, lijkt het loskrabben van houtsnippers voor deze diersoort niet voor de hand te liggen; in dat geval zou je overigens verwachten meer langere spaanders te vinden. Het doorgaans korte, stevige model van de houtsnippers geeft de indruk dat de houtdeeltjes met de kaken zijn beetgepakt en daarna zijn afgebroken. De afgebeten houtsnippers bestaan allemaal uit enigszins verspocht materiaal, wat lang zo hard niet is als "gezond" beukehout.

Waarom dit afknagen gebeurt is niet duidelijk. Misschien is het om de verblijfruimte daarbinnen te vergroten; het kan ook zijn dat er een veiliger houvast wordt verkregen door het verspochte hout weg te knagen. Misschien is het gewoon prettiger tegen een gladde wand te hangen dan tegen allerlei obstakels.

Eén maal heb ik gezien hoe een rosse vleermuis in een holte aan de houten wand zat te knagen; dat was in Olden Aller (Putten) waar ik een holle beuk met een lange verticale spleet kende, waar tijdens de nazomer vaak een rosse vleermuis in baltste. nachts eens bezocht, zag ik in het licht van de schijnwerper dat er een vleermuis boven in de spleet aan een houten richeltje zat te knagen. Ondanks het felle licht ging het diertje onverstoorbaar door en af en toe zag ik een houtsplinter naar beneden vallen. Enkele spinnewebben die lager in de spleet hingen, zaten er vol mee. Ook heb ik eens een laatvlieger gehad die opgesloten zat in een klein kartonnen doosje. Toen ik 's avonds het doosje opende bleek dat de vleermuis zich bijna had weten te bevrijden door de randen langs enkele kiertjes weg te bijten.

Vleermuizen zijn dus kennelijk in staat hun gebit als gereedschap te gebruiken waarmee bijv. houtbrokjes kunnen worden losgeknaagd. Het is nu alleen nog te hopen dat ooit eens duidelijk zal worden, om welke reden de grote hoeveelheden houtsnippers onder sommige rosse vleermuis-kraambomen losgeknaagd worden.

Rosse vleermuis ontfermt zich over zoekgeraakt jong

Zomer Bruijn & Alice van Hunnik, p/a Nieuwstraat 23, AMERSFOORT

We hadden de nacht van 18 juni 1996 toestemming gekregen, het niet vrij toegankelijke bos Heiligenberg tegen de rand van Amersfoort, te inventariseren op vleermuizen. Dit loofbos heeft een grootte van ± 15 ha. en grenst aan ander bosgebied, weilanden en enkele waterpartijen, wat het tot een uitstekend vleermuisgebied maakt. Het was ons dan ook bekend dat er al vele jaren een kolonie Rosse vleermuizen huisde.

Nadat we onze fietsen in het bos hadden weggezet, begon de verwachtingsvolle zoektocht. Na enkele uren -de avond was inmiddels nacht geworden- beklommen we de heuvel in het midden van het bos, om daar één van de koloniebomen te bezoeken. Hier werden we verwelkomd door een kakefonie van geluiden: regelmatig hoorden we het tjip-tjop-geluid van overvliegende rosse vleermuizen, maar vooral de tikkende geluiden van laag tussen de bomen doorvliegende rossen trok onze aandacht. Daar doorheen was voortdurend het getjoeper van kibbelende jonge rossen in hun kraamkolonie te horen, hoog verscholen tussen het gebladerte van een beuk. We liepen met onze detectoren en schijnwerpers wat om de boom te draaien om het vlieggat te vinden, maar dit wilde niet lukken. Hierbij werd onze aandacht getrokken door regelmatig terugkerende strofen piepgeluiden, die Toen ik tijdens de baltsperiode van 1993 deze boom 's met het blote oor te horen waren. Na wat zoeken bleek dit geluid vanaf de grond te komen, op zo'n 10 meter vanaf de stam van de kraamboom. Hier vonden we -half verscholen tussen de lage springzaadvegetatie- een verkleumde jonge Rosse vleermuis. Het diertje was zo'n 7 cm. groot en nog volkomen onbehaard. Hij moest er al vele uren gelegen hebben, want hij was steenkoud (de temperatuursverwachting voor deze nacht was slechts 12 °C.) Bovendien waren er, vooral in het kuiltje tussen zijn schouderbladen en langs de rand van zijn rug, een 20-tal vliegeneitjes afgezet, wat uitsluitend overdags gebeurt. Als serieuze vleermuisonderzoeker hoor je dan te zeggen: 'ach, wat triest dat dit vleermuisjong zijn moeder is kwijtgeraakt', maar ik dacht toch ook wel iets als: 'hoera, er moet weer een jong vleermuisje worden grootgebracht!' We liepen de heuvel al af om weer naar de fietsen te gaan. Onderweg liet het jong in mijn hand nog enkele strofen van zijn felle gepiep horen en opeens merkten we dat er op een afstand van inmiddels zo'n 50 m. vanaf de kraamboom, een tweetal rosse vleermuizen om ons heen vloog. Dit gebeurde zó nadrukkelijk dat we besloten het jong eens tegen een boom te zetten, om te zien wat er zou gebeuren. Nadat dit was gedaan (op zo'n anderhalve meter hoogte) gingen we een meter of 7 achteruit en zagen -onmiddellijk nadat het jong weer

had gepiept- het tweetal drie maal dicht langs de stam vliegen, ter hoogte van het jong.

De vierde maal landde één van de rosse vleermuizen abrupt pal naast het jong, leek er een seconde aan te ruiken en legde er een vleugel overheen. Wij kwamen voorzichtig dichterbij, tot een afstand van zo'n 3 meter. Er leek verder niet veel te gebeuren; de grote rosse keek zelfs nauwelijks naar het jong. Na een dikke minuut nam ze echter een starthouding aan op de stam, richtte haar kop met half geopende bek horizontaal en vloog moeizaam weg met het zware jong schuin-horizontaal onder haar lijf. Ze maakte een gevaarlijke, lage vlucht over het water van de naastliggende gracht en verdween met een boog uit ons lamplicht, richting kraamkolonie! We hadden het jong nauwelijks drie minuten in handen gehad, of waren het al weer kwijt! We wisten niet eens of het een mannetje of vrouwtje was; we hadden het niet eens van die akelige vliegeieren bevrijd! We moesten er maar op vertrouwen dat het jong naar de kraamkolonie gebracht zou worden en daar de goede verzorging zou krijgen.

De boeiende vraag dringt zich op of het jong nu was meegenomen door bijv. een willekeurig lid van de kraamkolonie (er kwamen immers twee adulten op het piepende jong af!) of werd het door zijn eigen moeder opgehaald? Maar deze was toch al uren in de gelegenheid geweest haar jong te vinden onder de kraamboom? Of kon ze het jong daar niet ophalen omdat het
-moeilijk peilbaar- tussen de open, ±13 cm. hoge vegetatie zat en zich op de grond bevond, vanwaar het moeilijk is omhoog te vliegen met een zware last? In elk geval lijkt het zeker raadzaam wanneer je een nog piepend jong onder een kraamkolonie vindt, dit 's nachts tegen een ruwe stam te zetten in de onmiddellijke nabijheid van de kolonieboom; tenslotte kunnen vleermuizen hun jongen altijd nog beter verzorgen dan dat wij dit kunnen.

De ontdekking van de franjestaart

Het is juli 1988 en we lopen door een bos in de buurt van Klarenbeek in Gelderland. Het begint al te schemeren, maar omdat de eikenbomen dicht op elkaar staan is de lichtintensiteit van nature al geringer. Veel eikenbomen zijn begroeid met klimop. Toch hoorde je deze ochtend groepjes grootoren rondom de bomen korte rateltjes uiten. Je moet zo'n groepje geruisloos zien te benaderen tot je vlakbij het geratel bent. Dan zie je een stuk of vijf dieren door elkaar heen vliegen van boom tot boom, tot je ze weer kwijtraakt. Op de QMC-mini hoor je helemaal niets van de grootoor, dus daar heb je op zo'n moment niets aan.

Vanavond sta ik echter niet zo stil bij deze zaken want nu is de Nederlandse vleermuistop mee op pad om de melding van Eric Jansen betreffende de franjestaart na te trekken. We hadden nog gehoopt dat we Herman Limpens in actie te zien kregen, maar die kon niet. "Nou, waar had je die franjestaarten precies?" vraagt Wouter Helmer. Eric legt uit hoe de verdachte Myoten die ochtend hadden rondgecirkeld over het bospad. Samen met Kees Mostert en Alphons van Winden wordt besloten waar het net moet worden opgehangen. Daartoe moet eerst nog een ladder worden gehaald bij een naburige boerderij en de tijd dringt. Een radiojournalist laat zich meeslepen door alle spanningen en begint iedereen vragen te stellen over het belang van de handelingen die nu verricht worden. Als het net dwars over het bospad gespannen staat is het al helemaal donker. We zitten aan de rand van het pad te luisteren naar het geruis van de detectors. Op het oog zie je niet eens meer dat er een net gespannen is tussen de bomen. De detectors produceren plotseling een aanzwellend geratel: "een baardvleermuis" becommentarieërt Wouter dit geluid. Het geratel wordt steeds luider, maar versnelt plotseling tot een schim te zien is die het net bovenlangs passeert en in de duisternis verdwijnt. "Hij heeft het net gezien, of niet?" vraag ik. Er wordt niet geantwoord. We wachten en er wordt met de journalist gepraat, maar er verschijnen geen nieuwe vleermuizen, laat staan franjestaarten, ten tonele. Er worden enkele gesprekken gevoerd over de grijze grootoorvleermuis die in Turkije zeer algemeen zou moeten zijn. Eric stelt voor een naburige vijver te bezoeken als het net weer opgeruimd is. Enige tijd later staan we daar. Op de vijver vliegt een eenzame Myoot rond. "Duidelijk een watervleermuis" vindt men. "Ik heb dus de nieuwe" zegt Wouter Helmer plotseling en hij tast in een van zijn jaszakken. "Wat heb je nieuw?" wordt er gevraagd. "Nou, de nieuwe Zweedse detector, de D-90." Nieuwsgierig dringt het gezelschap zich om hem heen. "Wat een plat ding, hoe is de gevoeligheid?" "Hij is zeer gevoelig." antwoordt Wouter, "alleen die tuning is raar, je krijgt zelfs laatvliegers nog keihard door op 70kHz." "Daar kun je dan toch nooit mee determineren." vindt Kees. Er ontstaat een discussie, maar Eric stelt nog voor om een bosvijver te bezoeken. Wouter en de journalist vinden het wel welletjes en gaan naar huis, de rest blijft nog even. Als we bij de kleine vijver arriveren wordt er al driftig gerateld. "Ja, ze zitten er!" roept Eric. De specialisten zwijgen en draaien de tuningknoppen heen en weer. In het zaklantaamlicht zijn slierten laag boven het water vliegende Myoten te zien. "Dit zijn geen watervleermuizen..." wordt er geoordeeld. "Een heel ander geluid dan ik van de watervleermuis ken. Die oren zijn ook veel langer, hier kijk maar. Zulke nauwe bochten, dat doet een watervleermuis nooit." Ik ben nog bezig geluidsopnames te maken als Eric het water in stapt met een schepnet. De Myoten vliegen

rakelings langs hem heen. Op het moment dat de vleermuizen weer vlakbij zijn haalt hij uit met het net waarop de Myoten buzzend omhoog schieten. Vanaf de oever wordt hard gelachen, maar het net blijft leeg.

Na acceptatie van deze waarneming schieten de franjestaarten overal in Nederland als paddestoelen uit de grond. De oude garde die maar niet wil geloven dat bat-detector onderzoek van waarde is, mede omdat redelijk algemene soorten als de franjestaart maar niet ontdekt worden met detectors, zal nu toch op zijn neus kijken. De franjestaart is juist veel algemener dan we dachten!
Arjan Boonman

Mededelingen

Historie van het Vleermuis Atlas Project en het onderzoek over lijnvormige landschapselementen

Wim Bongers, Ceresstraat 15, 6706 AL Wageningen (tel: 0317 - 410324)

Inleiding

Het zeer informatieve en goed geschreven artikel "Vleermuizen en lijnvormige begroeiingen" lezende van Ben Verboom (1995) in "Zoogdier" van Maart 1995, valt mij op hoe weinig historisch besef er bestaat over de geschiedenis van dit onderzoeksproject en de relatie met het Vleermuis-Atlasproject van de VLEN/svo. Daarom leek het mij zinvol die geschiedenis beknopt uiteen te zetten.

Het atlas project

Naar aanleiding van ervaringen met het inventariseren van vleermuizen met behulp van bat-detectors van Herman Limpens, in 1983 opgedaan tijdens een doctoraalonderzoek in Zweden onder leiding van prof dr Ingemar Ahlén van de Landbouwuniversiteit te Uppsala (Limpens 1984), werd door hem in 1984, in samenwerking met de studente Marijke de Jong, een proef-inventarisatie gedaan van de vleermuizen in de omgeving van Wageningen (De Jong & Limpens 1985). De resultaten waren van dien aard, dat Herman en ik besloten te proberen een Vleermuis-Atlasproject (VAP) voor Nederland van de grond te krijgen. Omdat geen der Nederlandse universiteiten de mogelijkheid had dit project onder zijn hoede te nemen werd in Januari 1986 de Stichting Vleermuis-Onderzoek (SVO) opgericht. Een projectvoorstel "Atlas van de oecologie en de verspreiding van de Nederlandse vleermuizen in hun zomerbiotopen" werd opgesteld en aangeboden aan het Prins Bernhard Fonds (PBF) en het Ministerie van Landbouw en Visserij (LNV).

De Commissie Onderzoek en Bescherming van Vleermuizen (COBV) van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) hield zich afzijdig van het VAP. Door subsidies van het Prins Bernhard Fonds en van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij kon Herman Limpens als landelijk coördinator bij de SVO worden aangesteld. Hij bleef dat tot 1994.

Wouter Helmer, die reeds eerder ervaring had opgedaan met het werken met detectors (Helmer 1982), zette samen met Herman Limpens hun ervaringen over inventarisatie-methoden en determineertechnieken met de detector op papier en gezamenlijk stelden wij een handleiding voor het inventariseren en determineren van Nederlandse vleermuissoorten met behulp van bat-detectors op (Helmer, Limpens & Bongers 1987).

In den lande ontstond grote belangstelling voor het VAP en al spoedig ontstond er een enthousiaste werkgroep. In 1990 ging de SVO met de COBV een samenwerkingsverband aan, de Vleermuiswerkgroep Nederland, in het bestuur waarvan de SVO en de COBV participeerden. De VLEN werd provinciaal georganiseerd, maar de organisatiestructuur verschilde per provincie. De contacten met het landelijk bestuur liepen voornamelijk via de provinciale coördinatoren (Proco's). Korte tijd later besloot de Coördinatorenvergadering tot een structuur, waarin de COBV overbodig werd. Het bestuur van de SVO werd tevens het bestuur van de VLEN.

Het inventariserend vleermuisonderzoek bracht ook een schat aan gegevens over de oecologie van vleermuizen in hun zomerbiotopen voort en genereerde een groot aantal publicaties, rapporten en verslagen. Een spraakmakend onderwerp was het gebruik, dat vleermuizen maken van lijnvormige landschaps-elementen (Helmer & Limpens 1988, 1991; Limpens, Helmer, Van Winden & Mostert 1989; Limpens & Kapteyn 1991). Dit vonden wij een zodanig belangrijk aspect van de vleermuisbescherming, dat werd besloten om aan de Landbouwuniversiteit (LUW) een voorstel te doen voor een promotie-onderzoek over lijnvormige landschaps-elementen. Het voorstel, uitgewerkt door Herman Limpens, Wouter Helmer, Kees Kapteyn en mij, werd positief ontvangen, maar door de bezuinigingen was er geen geld om het uit te voeren.

Om het Ministerie Landbouw en Visserij te nopen meer aan vleermuis-onderzoek en vleermuisbescherming te doen ontwierp Peter Lina een Nota "Vleermuisbescherming, verleden heden en toekomst", die door de Directie Natuur, Milieu en Faunabeheer van dat ministerie in 1988 werd uitgegeven (Anonymus 1988). Dit leidde ertoe, dat

het Ministerie opdracht gaf aan het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN, thans Instituut voor Bos en Natuuronderzoek, IBN) om daadwerkelijk onderzoek aan vleermuizen te doen.

Door de verregaande reorganisaties die rond het RIN plaats vonden en die resulteerden in het IBN, duurde het tot 1991 voordat het IBN daadwerkelijk aan vleermuis-onderzoek begon. Besloten werd tot een samenwerking met de Vakgroep Natuurbeheer (thans: Vakgroep Terrestrische Oecologie en Natuurbeheer) van de Landbouwuniversiteit. Dat is niet vanzelf gekomen: de VLEN/svo heeft herhaaldelijk bij het RIN en de LUW aangedrongen tot het doen van vleermuisonderzoek. Met geld van het Ministerie werd Ben Verboom bij de Landbouwuniversiteit als AIO aangesteld en gedetacheerd bij het IBN voor het onderzoek over de relatie vleermuizen en lijnvormige landschaps-elementen. De onderzoeken van Arjan Boonman in Friesland en van Kamiel Spoelstra en Erik Gorter in Polen over dit onderwerp vonden in dit kader plaats. Arjan deed dat als afstudeervak aan de LUW voor zijn opleiding tot bioloog aan de Rijksuniversiteit te Utrecht (Boonman, 1995). Erik en Kamiel zijn studenten van de Vakgroep Terrestrische Oecologie en Natuurbeheer van de Landbouwuniversiteit.

Dit is in het kort mijn commentaar als aanvulling op het artikel van Ben Verboom in Zoogdier.

Literatuur

ANONYMUS 1988. Vleermuisbescherming, verleden heden en toekomst. Directie Natuur, Milieu en Faunabeheer Ministerie Landbouw en Visserij, 's-Gravenhage, 25 pp.

BOONMAN A. 1995. The influence of landscape elements on the echolocation of the Pond Bat *Myotis dasycneme* (Boie, 1825). Report of the Department of Terrestrial Ecology and Nature Conservation, Agricultural University Wageningen N° 3164, 37 pp.

HELMER W. 1982. Vleermuizen, in het bijzonder boomholtebewonende vleermuizen, in een bosgebied bij Nijmegen. Doctoraalverslag Afdeling Dieroecologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, 102 pp.

HELMER W., H.J.G.A. LIMPENS & W. BONGERS 1987. Handleiding voor het inventariseren en determineren van Nederlandse vleermuissoorten met behulp van bat-detectors. Stichting Vleermuis-Onderzoek, Soest, 68 pp., losbladig.

HELMER W. & H.J.G.A. LIMPENS 1988. Echo's in het landschap; over vleermuizen en ecologische infrastructuur. De Levende Natuur 88, 2 - 26.

HELMER W. & H.J.G.A. LIMPENS 1991. Echos in der Landschaft - Über Fledermäuse und ökologische Infrastruktur. Dendrocopus 18: 3 - 8.

JONG M. de & H.J.G.A. LIMPENS 1985. Vleermuizen in de omgeving van Wageningen. Studie naar de verspreiding en oecologie van vleermuizen (Chiroptera) in de omgeving van Wageningen en evaluatie van een inventarisatiemethode. Verslag Vakgroep Natuurbeheer, Landbouwuniversiteit Wageningen 820: 63 pp.

LIMPENS H.J.G.A. 1984. Bats in Middle Sweden. Influences of habitat, insect abundance, and weather on the distribution and density of hunting bats (Chiroptera) in two areas in Middle Sweden. Report Nature Conservation Department. Agricultural University Wageningen 782: 53 pp.

LIMPENS H.J.G.A., W. HELMER, A. van WINDEN & K. MOSTERT 1989. Vleermuizen (Chiroptera) en lintvormige landschapselementen. Een overzicht van de huidige kennis van het belang van lintvormige landschapselementen voor vleermuizen. Lutra 32(1), 1 - 20.

LIMPENS H.J.G.A. & K. KAPTEYN 1991. Bats, their behaviour and linear landscape elements. Myotis 29: 39 - 47.

VERBOOM B. 1995. Vleermuizen en lijnvormige begroeiingen. Beschutting, voedsel of oriëntatie? Zoogdier 6(1): 8 - 14.

Vleermuizen in de filatelie

Peter Lina, E. de Boer van Rijkstraat 13, Leiden

Het thematisch verzamelen van postzegels is een vrij populair onderdeel van de filatelie. De verzamelthema's zijn talrijk en in vrijwel alle postzegelwinkels worden postzegels zowel op land als op thema in de voorraad gehouden. Het verzamelen van postzegels met afbeeldingen van vleermuizen is een van die thema's. Het is een beperkt verzamelgebied en het aantal verzamelaars is betrekkelijk gering. In ons land ken ik maar enkelen die zich daar serieus mee bezig houden. Mijn belangstelling voor het verzamelen van vleermuispostzegels werd gewekt door de afbeelding van een vleermuispostzegel van de Seychellen op de omslag van het tijdschrift Bat Research News in 1975. In die tijd was het aantal verschenen vleermuispostzegels nog gering. Dit was een goede uitgangssituatie voor het aanleggen van een zo'n compleet mogelijke collectie. Het was dus zaak om zegels van oudere datum op te sporen en allert te zijn op nieuwe uitgiften. Het laatste is het minst problematisch. Je kunt filatelistische tijdschriften raadplegen over nieuwe uitgiften of een thema-abonnement nemen bij een postzegelhandelaar. Moeilijker is het om oudere zegels te bemachtigen. Daarvoor zul je postzegelhandelaren en postzegelbeurzen moeten aflopen. Zegels van Nederland, onze voormalige koloniën en de huidige Rijksdelen overzee zijn in alle emissies in ons land overal gemakelijk te koop. Zegels uit andere landen zijn doorgaans in ons land minder courant en op langere termijn moeilijker te krijgen. Zo lukte het mij na jaren zoeken niet om een vleermuiszegel van Mozambique (een voormalige kolonie van Portugal) in Nederland te bemachtigen. Tijdens een bezoek aan Portugal in 1987 was dat probleem echter in een dag opgelost.

Vleermuispostzegels kunnen in twee categorieën worden verdeeld. Tot de eerste categorie behoren zegels, waarop de vleermuizen

natuurgetrouw zijn afgebeeld. Het is overigens niet altijd mogelijk de soort van de postzegel te determineren. Vaak wordt op de zegel echter de inheemse en/of wetenschappelijke naam vermeld, of kan men die verkrijgen uit postzegelcatalogi. De tweede categorie bestaat uit zegels met gestyleerde afbeeldingen van vleermuizen. Van de eerste categorie zijn inmiddels ongeveer 130 zegels uitgegeven; van de tweede categorie ongeveer 50.

Het meest recente overzicht van vleermuizen op postzegels wordt gegeven door Lera (1995), maar omdat dit overzicht de zegels tot en met 1993 behandelt, is het al enigszins verouderd.

De eerste postzegels met natuurgetrouwe afbeeldingen van vleermuizen werden in 1948 in Chili uitgegeven. De eerste zegels met gestyleerde vleermuizen verschenen in 1894 in China. Wil men deze zegels nu nog aanschaffen, wat waarschijnlijk heel wat moeite zal kosten, dan zal men zeer diep in de beurs moeten tasten. De Chili-zegels kon ik nog voor een redelijke prijs bemachtigen, omdat ik in 1984 in Den Haag toevallig een Argentijnse postzegelhandelaar tegen het lijf liep, die zich vaag kon herinneren, dat hij ze nog ergens in zijn winkeltje in Buenos Aires had liggen.

Het aantal uitgiften van vleermuiszegels per jaar is gering. Daarom is dit verzamelgebied nog te overzien en, behoudens de aanschaf van enkele zeldzame zegels, niet erg kostbaar. Het afbeelden van vleermuizen op postzegels heeft ook een educatieve waarde. Gebruikers van deze zegels verwachten niet dat de PTT in hun land enge, griezelige beesten op postzegels laten afdrukken. Dus moeten het toch normale dieren zijn.

Een volgende keer zal ik een overzicht geven van de reeds uitgegeven vleermuiszegels, zodat eventueel beginnende verzamelaars een aanknopingspunt hebben.

Literatuur

LERA Th.M. 1995. Bats in philately. Handbook 128: 1-63. American Topical Association.

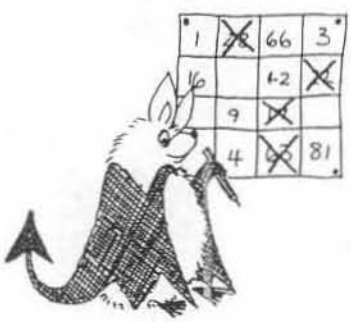

IXe Poolse chiropterologische conferentie, 25-26 november 1995, Krakau

In een aantal Europese landen worden jaarlijks of tweejaarlijks nationale vleermuisconferenties gehouden, die vergelijkbaar zijn met onze jaarlijkse VLEN-dag. De buitenlandse conferenties duren doorgaans echter twee dagen. In Nederland hebben we met dit soort bijeenkomsten de langste traditie, die teruggaat tot in de jaren zeventig. De opzet voor deze dagen was een initiatief van de voormalige Commissie voor Onderzoek en Bescherming van Vleermuizen, waaruit later de VLEN is voortgekomen.

Als voorzitter van het Panel for the Conservation of Bats in Europe van de IUCN tracht ik ook de buitenlandse conferenties zoveel mogelijk bij te wonen om van de desbetreffende landen de ontwikkelingen bij onderzoek aan en bescherming van vleermuizen te volgen.

In het weekend van 25-26 november 1995 stond de nationale vleermuisconferentie in Polen op de agenda. In hetzelfde week-end zou er echter ook een dergelijke bijeenkomst in Frankrijk zijn, waaraan ik altijd trouw deelneem. Een dilemma dus. Uiteindelijk heb ik voor Polen gekozen, omdat ik al lang geleden had beloofd daar een voordracht te geven over de situatie van vleermuisbescherming in Europa. Achteraf bezien een goede keuze, omdat in die tijd Frankrijk werd getijsterd door stakingen bij het openbaar vervoer en het rijden per auto in dat land dan ook geen pretje meer is. Zoals ook bij onze VLEN-dagen het geval is, worden de nationale vleermuisdagen in het buitenland nauwelijks door buitenlanders bijgewoond. Een logisch gevolg van het feit dat in de landstaal wordt gesproken en wanneer je die niet enigszins beheerst, zijn de voordrachten moeilijk te volgen en is actief deelnemen aan de discussies vrijwel uitgesloten.

De conferentie in Krakau werd gehouden op de universiteit en telde ongeveer 130 deelnemers. In een zwaar overbeladen programma werden door tientallen sprekers de resultaten van hun onderzoek aan en beschermingswerk voor vleermuizen in sneltreinvaart toegelicht. De presentaties waren daardoor wat rommelig en werden vanwege de tijd vaak ook te veel ingekort. Dat was jammer, omdat de kwaliteit van het vleermuiswerk in Polen doorgaans goed is. Het merendeel van de onderwerpen ging over inventarisaties in winterkwartieren, nationale parken, natuurreservaten en op kerkzolders. Voorts waren er voordrachten over veldonderzoek, ectoparasieten bij Poolse vleermuizen en salmonellainfecties bij de vale vleermuis.

De eerste dag werd afgesloten met een receptie in het natuurhistorisch museum, met

hapjes en drankjes. Op z'n Pools natuurlijk: flaki (penssoep), thee, veel zoete koekjes, Bulgaarse wijnen en wodka, ja véél wodka!

De tweede dag werd (zonder hoofdpijn!) geopend met mijn voordacht over het hierboven genoemde onderwerp, gevolgd door nog een reeks van korte voordrachten. De dag werd afgesloten met een lange discussie over samenwerking tussen de verschillende organisaties en een lange, schriftelijke stemprocedure voor de bestuursverkiezing van de Poolse Vereniging voor Vleermuisbescherming.

Het vleermuiswerk in Polen ontwikkelt zich snel. Gebrek aan financiële middelen om vleermuisdetectors en vakliteratuur aan te schaffen is een zwaar knelpunt. Ook het beschermingswerk zit financieel zwaar in de knel. De aankoop van een eenvoudige detector betekent daar het ophoesten van een goed maandsalaris (het Bat Support Fund for Eastern Europe bestaat nog steeds! zie onder verkoopartikelen elders in deze nieuwsbrief).

Tenslotte nog een anekdote over een van de cursussen die ik vorig jaar in Polen gaf. Aan de orde was het systeem van paarkwartieren van vleermuizen. Het probleem hierbij was dat voor het woord paarkwartier geen Pools woord bestond. In eerste instantie werd daarom noodgedwongen het Engelse begrip mating roost gebruikt. Maar uiteindelijk beviel ook dit niet en een nieuw Pools woord werd gecreëerd: copularium. Aangezien dit woord op -um eindigt, is het volgens de Poolse grammatica een leenwoord, dat een onzijdig zelfstandig naamwoord is en bovendien in zes naamvallen enkel- en meervoud nog afwijkend moet worden verbogen! *Peter Lina*

Oproep; freelancers gezocht voor interpretatie- en inventarisatieopdrachten bij de Stichting Vleermuisbureau

Bij de Stichting Vleermuisbureau komen regelmatig aanvragen binnen van ecologische adviesbureau's, gemeenten e.d. waarbij om bewerkingen van vleermuisgegevens gevraagd wordt. Een aanvraag kan bijv. betrekking hebben op een beschrijving van het voorkomen van vleermuizen in een gebied om de gevolgen van de aanleg van een nieuwe rijksweg in te kunnen schatten of het uitvoeren van een veldonderzoek ten behoeve van een toekomstig beheersplan.
Voor bestaande gegevens over vleermuizen wordt geput uit het VAP-bestand en waarnemingen die na 1993 door de provinciale werkgroepen zijn verzameld. Daarvoor is een goede samenwerking nodig met de werkgroepen in de provincies. Het beleid van het Vleermuisbureau is er op gericht om regionale vleermuisdeskundigen de opdrachten uit te laten voeren. Zij krijgen hiervoor een freelance-vergoeding. Bij grote projecten kan een dienstverband worden aangegaan.

Als je voor een opdracht in aanmerking wilt komen dan wordt je verzocht een brief te sturen met je curriculum vitae naar de Stichting Vleermuisbureau, p/a Breitnerstraat 57, 6165 VN GELEEN.

Wij hebben op dit moment geen goed overzicht van VLENners en zoogdierdeskundigen die voor een vleermuisopdracht in aanmerking willen en kunnen komen. Deze oproep is derhalve gericht aan vleermuisdeskundigen die nog niet eerder voor een opdracht benaderd zijn. Indien zich in jouw provincie of regio een opdracht voordoet kan je nadat je je hebt aangemeld een telefoontje van ons verwachten. *Ludy Verheggen*

Egelproject

De VZZ verricht sinds enige tijd een onderzoek naar egels en wegen en verkeer. In opdracht van Rijkswaterstaat Dienst Weg- en Waterbouwkunde (RWS-DWW) wordt onderzocht wat het effect is van verkeerssterfte op het aantal egels dat in een bepaald gebied leeft. Daarnaast wil de VZZ een start maken met een onderzoek naar de mogelijkheden om de verkeerssterfte te verkleinen. De exacte lokaties van doodgereden egels kan daarbij helpen. Indien de egels niet op willekeurige plekken worden doodgereden, maar als er een zekere relatie met het landschap bestaat, dan biedt dat een aanknopingspunt voor onderzoek naar specifieke maatregelen.
Je zou ons een groot plezier doen door waarnemingen van doodgereden egels te noteren en door te geven aan de VZZ. Je kunt je opgeven door een briefje te sturen of te bellen naar: VZZ, Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT tel: (030) 2544642. Je ontvangt dan een handleiding en telformulieren. *Marcel Huijser*

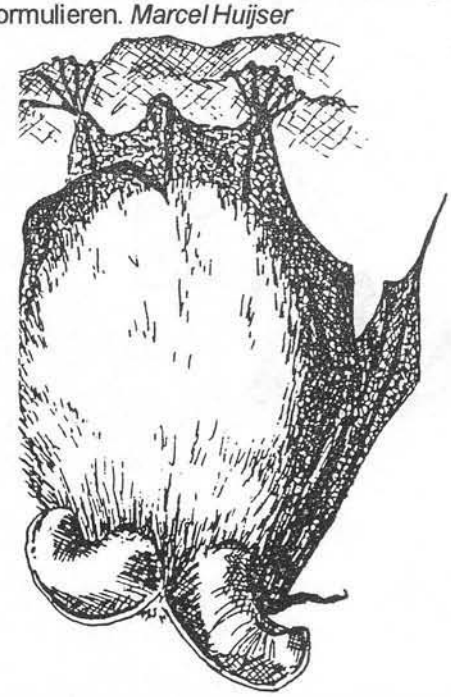

Publicaties

Zimowe spisy Nietoperzy W Polsce 1988 - 1992 Wyniki i ocena skutecznoci.

Redactie Bronislaw W. Woloszyn, uitgever Centrum Informacii Chiropterologicznej, ISEZ, PAS, Kraków, 1-230 p.

De Engelse ondertitel van dit boekje luidt: Results of the winter bat census in Poland 1988 - 1992. De letterlijke vertaling van de titel in het Nederlands is: Wintertellingen van vleermuizen in Polen 1988 - 1992; de resultaten en een beschouwing van de resultaten.

De Poolse titel van het boekje suggereert wellicht, dat het niet erg toegankelijk zou zijn voor Nederlandse lezers. Het tegendeel is echter waar, zoals hierna blijkt. Na een inleidend hoofdstuk volgen 15 hoofdstukken van verschillende auteurs, die een overzicht en bespreking geven van de vleermuistellingen in de bekende Poolse winterkwartieren gedurende de vijfjarige periode van 1988 tot en met 1992. Alles in de Poolse taal. Echter, elk hoofdstuk wordt afgesloten met een betrekkelijk uitgebreide samenvatting in het Engels en een literatuurlijst. Alle tabellen, grafieken en figuren in het boek zijn voorzien van Poolse en Engelse bijschriften. Na deze hoofdstukken volgen een samenvattend hoofdstuk van de redacteur en een hoofdstuk met een overzicht van alle bekende winterkwartieren in Polen, waarbij van elk kwartier de ligging wordt aangegeven in UTM-code en met geografische coördinaten (tot op de seconde nauwkeurig!). Tenslotte worden drie inhoudsopgaven gegeven met de ingangen van respectievelijk de wetenschappelijke en Poolse namen en van acroniemen van de wetenschappelijke namen.

Voor Nederlandse belangstellenden, die de Poolse taal niet of onvoldoende machtig zijn, is het boekje vanwege de Engelse samenvattingen en bijschriften toch goed bruikbaar. Het grootste deel van de oplage is inmiddels verspreid onder de Poolse vleermuistellers. Er is nog een beperkte voorraad beschikbaar. Het boekje is verkrijgbaar door f. 15,– over te maken op postbanknummer 351873, t.n.v. BSFFEE te Leiden, o.v.v. CIC-Polen.
Peter Lina

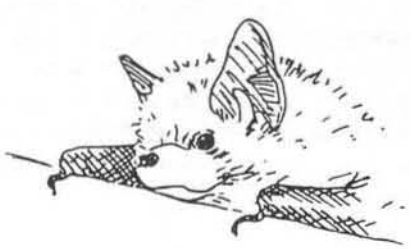

Fledermaus-Anzeiger. Offizielles Mitteilungsorgan der Koordinationsstelle Ost für Fledermausschutz. *Zürich, Zwitserland. Maart 1996. no 46.*

Het meest recente nummer van de Fledermaus-Anzeiger bevat o.m. de volgende bijdragen:

Das Traumpaar- Artenschutz und Biotopschutz.
Dit artikel dat de voorpagina van Fl.Anz. no 46 siert behandelt de aanloop en geschiedenis van het behoud van de grootste kraamkolonie van de grote hoefijzemeus (ca. 140 dieren) in Zwitserland. Elders in het land zijn nog twee kleinere kraamkolonies (50 en 6 dieren) bekend, maar de beschreven kolonie op de zolder van de kerk in Castrisch (Graubünden), spant de kroon. Uit het artikel blijkt dat het in dit geval niet alleen gaat om het behoud van de kolonie maar ook om een op de bescherming van de unieke kraamkolonie afgestemd beheer van de natuur in de omgeving van Castrisch.

Aus dem Leben der Grossen Hufeisennasen von Castrisch.
Uitvoerige beschrijving van de biologie, het gedrag, de verblijfplaatskeuze, jaaggebieden, vliegroutes en jaagmethoden van de grote hoefijzemeuzen in het kanton Graubünden. Een belangrijk deel van deze gegevens werd in 1993 verzameld toen 24 dieren uit de Castrisch-kolonie enige dagen van mini-zendertjes werden voorzien.

Fledermausnachmittag für Kinder.
Korte bijdrage over een vleermuis-instructiemiddag voor jonge kinderen. Tijdens dit programma komen de verschillende vleermuissoorten uit de omgeving middels dia's aan bod. Ook het uitvliegen, de verblijfplaatsen en het voedsel worden behandeld. In een nagebootste schuilplaats zien de kinderen vleermuismodellen waaronder ze echte vleermuiskeuteltjes vinden. De middag eindigt met het zelf maken van een vleermuismodel aan de hand van verschillende sjablonen.

Sind Ihre Fledermäuse bereits wieder da?
Dit uitvoerige artikel is een indringend pleidooi voor een langdurige en regelmatige controle van zo veel mogelijk vleermuisverblijven. Pas na jarenlange geregelde tellingen van vleermuispopulaties in een groot gebied krijgt men hopelijk inzicht in de samenstelling en fluctuaties van deze populaties, in de achtergronden van hun regelmatige verhuizingen en in het hoe en waarom van hun verblijfplaatskeuze. Pas als daar iets van bekend is kunnen wellicht meer effectieve beschermingsmaatregelen genomen worden.

Het artikel geeft een aantal richtlijnen voor het uitvoeren van aanwezigheids-controles en tellingen, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen kolonies die zich in nauwe spleetvormige ruimten hebben teruggetrokken en kolonies die in zolderruimten onderdak hebben gezocht. Het artikel bevat twee basale adviezen wat betreft tellingen en aanwezigheidscontrole. Allereerst raadt het aan om, waar mogelijk, dagelijks, maar minstens elke week te controleren of de dieren nog in het bestudeerde verblijf aanwezig zijn. Voorts adviseert het om het aantal leden van de kolonie minstens eenmaal per week en in juni, waar mogelijk twee maal per week, te tellen.

Neues erforschen und Erfasstes sichern.

Bericht over de bescherming van twee kleine hoefijzerneus-kolonies in het kanton Obwalden.

Keine Angst vor Vampiren.

Deze bijdrage behandelt de interessante uitkomst van een kleine vleermuis-enquete welke door schoolkinderen in hun dorp, Buttwiler, werd gehouden. De respons van de dorpsgenoten op de inspanning van de kleine enqueteurtjes was hartverwarmend: 120 personen vulden het verstrekte formulier in. Het lijkt me erg interessant en zeer leerzaam voor kinderen om ook in Nederland dit leuke initiatief eens te herhalen. Wellicht kunnen basisscholen of milieu-organisaties deze handschoen opnemen?

Fledermausblumen und Fledermauskräuter.

Dit berichtje herinnert aan de mogelijkheid van het aanplanten of zaaien van planten die attractief zijn voor nachtinsekten, die op hun beurt weer vleermuizen (voornamelijk grootoorvleermuizen) aanlokken.

Koordinierte Abendseglerflugbeobachtungen von Neu-Brandenburg bis Chiasso.

In Zwitserland zijn rosse vleermuizen vrijwel alleen bekend in de paartijd en gedurende de winterslaap. 's Zomers ontbreken ze vrijwel geheel en kraamkolonies zijn in Zwitserland nooit gevonden. Ook in Zuid-Duitsland vertoont Nyctalus noctula hetzelfde beeld. Gaat men verder naar het noorden dan komen ook kraamkolonies voor. Over de trekwegen van de rosse vleermuis is buitengewoon weinig bekend. Tot nu toe ontbrak het aan gecoördineerde Europese trekwaarnemingen. Daar komt nu verandering in. In Duitsland probeert men Nyctalus-trekgedrag te ontrafelen. Zwitserland haakt in bij dit onderzoek met de "Aktion CH-Abendseglerbeobachtung 96/97".

Erster Baukurs für SSF-Ultraschalldetektor in Zürich: begeisterte TeilnehmerInnen.

Dit verslag bewijst dat de eerste detector-zelfbouwcursus, die in Zürich (Zwitserland) werd gehouden, een groot succes was. Vijftien onervaren enthousiastelingen soldeerden in ruim vier uur 15 detectoren in elkaar voor de somma van 130,- Fr. per persoon. Op 23 maart zal wederom een bouwcursus gehouden worden. Men kan echter ook kant en klare detectors bestellen voor een bedrag van 180,- Fr. per stuk (Stiftung zum Schutze unserer Fledermäuse in der Schweiz, SSF, tel. 01/9182654, Fax 01/9190206). *A.M. Voûte*

Publicaties en rapporten over vleermuizen verschenen in 1993

In dit overzicht zijn onderzoeksverslagen en artikelen over vleermuizen in Nederland in 1993 opgenomen. Artikelen uit tijdschriften worden niet vermeld, omdat deze via de desbetreffende verenigingen in principe gemakkelijk op te vragen zijn. Onderzoeksverslagen en scripties verschijnen daarentegen in een beperkte oplage. Voorts is een uitzondering gemaakt voor de periodiek van de ZWG-NJN 'de Mammalaar'.

Bescherming

GAISLER J. 1993. The European Coordinating Panel for bat conservation and a suggested programme for monitoring bats in Europe: 125-126. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

Ecologie en gedrag

BOONMAN A. Echolocatie van vleermuizen tijdens prooivangst; overzichtsartikel. Mammalaar 12(1): 7-12.

BOONMAN A. Laatvlieger Eptesicus serotinus werpt nieuw licht op gleaning theorie. Mammalaar 12(1): 15-17.

BOONMAN A. Het voorkomen van 'fluttering target detection' en 'Doppler shift compensation' bij Nederlandse FM-CF vleermuizen. Mammalaar 12(1): 19-21.

COBBEN J. Hoge sterfte onder vleermuizen in het Fort St. Pieter, Maastricht: 6-8. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02.

JONES G. Flight morphology, flight performance and echolocation in British bats: 59-78. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

Herkenning en determinatie

AHLÉN I. Species identification of bats in flight: 3-10. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

AHLÉN I. Some remarks on technical equipment for field observations of bats in flight: 21-23. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

JONES G. Some techniques for the detection, recording and analysis of echolocation calls from wild bats: 25-35. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

KAPTEYN K. Intraspecific variation in echolocation of vespertilionid bats, and its implications for identification: 45-57. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

PETTERSSON L. Ultrasound detectors: different techniques, purposes and methods: 11-19. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

PETTERSSON L. Analysis of bat sounds for identification purposes: 37-44. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

Onderzoek

CLAESSENS R.F. Onderzoek naar de activiteitspatronen van wervende mannetjes van de rosse vleermuis (Nyctalus noctula, Schreber, 1774). Ten behoeve van een methode tot monitoring. Rapport Hogeschool Midden Nederland, 47 pp., 7 bijlagen.

DOUMA T. Activiteit van jagende vleermuizen in en tussen boomkruinen. Rapport CHS-Windesheim, 28 pp.

KALSBEEK M.L. Kunstmatige winterverblijven voor vleermuizen. Verslag Natuurbeheer-LUW nr. 2097, 64 pp + 2 bijlagen.

LUNDAHL M. Vleermuizen in bouwwerken. Rijkshogeschool IJsselland, SIKL, Roermond, 46 pp., 12 bijlagen.

MARTENS V. Proefproject Flora en Fauna 2030, deel 6. Vleermuizen. Stichting Vleermuiswerkgroep Nederland, 53 pp, 5 fig.

Methode

BOONMAN M. Een vergelijking van drie telmethodes voor het tellen van vleermuizen (*Chiroptera: Vespertilionidae*). Mammalaar 12(1): 1-5.

KAPTEYN K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, 128 pp., Amsterdam.

LIMPENS H.J.G.A. Bat-detectors in a detailed bat survey: a method: 79-90. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

LIMPENS H.J.G.A. The Dutch National Bat Survey - a short introduction: 105-112. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings f the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

LIMPENS H.J.G.A. Fledermause in der Landschaft. Eine systematische Erfassungsmethode mit Hilfe von Fledermausdetektoren. Nyctalus (N.F) 4(6): 561-575.

VERHEGGEN L.S.G.M. Territoriumkartering van de dwergvleermuis (Pipistrellus pipistrellus) in de paartijd in Geleen: 31-37. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg, rapportnr. 93-02.

WALSH A.L., A.M. HUTSON & S. HARRIS. UK volunteer bat groups and the british bats and habitats survey: 113-123. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

Inventarisatie zomer

ANONYMUS. Vleermuis Atlas Project (VAP). In: Joosten C.M.C (red.). Jaarverslag 1993: 8-15. Vleermuiswerkgroep Gelderland.

ANONYMUS. Inventarisatieweekend Hoog-Keppel 1993: 7. In: Joosten C.M.C. (red.). Jaarverslag 1993. Vleermuiswerkgroep Gelderland.

BUYS J. Excursie Tegelen e.o., 15 augustus 1992: 26-28. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02.

BUYS J. Kerkzolderinventarisaties in Noord- en Midden-Limburg: 28-30. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02.

DORENBOSCH M. Vleermuizen op landgoed Geysteren: 11-23. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02.

HUITEMA H. & M. v. OOSTEN. Vleermuizen op het landgoed De Fraeylemaborg, 11 pp. + 8 kaartbijlagen. Vleermuiswerkgroep Groningen.

JANSEN E. Fledermauskartierung 1992 in Kassel mit Hilfe von Detectoren. Nyctalus (N.F.) 4(6): 587-620.

JOOSTEN C.M.C. (red.). Jaarverslag 1993. Vleermuiswerkgroep Gelderland, 20 pp.

JOOSTEN C.M.C. & J. v.d. KOOIJ. Inventarisatieweekend Hoog-Keppel, 17-06-1993 t/m 20-06-1993. Vleermuiswerkgroep Gelderland, 13 pp. + 3 bijlagen.

KAPTEYN K. A bat-detector survey near Gorssel, the Netherlands: 91-104. In: Kapteyn K (ed.). Proceedings of the first European Batdetector Workshop. Netherlands Bat Research Foundation, Amsterdam.

MOSTERT K. Vleermuizen-inventarisatie van de landgoederen tussen Den Haag en Wassenaar 1990. Consulentschap NBLF, provincie Zuid-Holland/SVO, 56 pp.

MOSTERT K. & G. SCHREUR. De betekenis van de Nieuwkoopse plassen voor vleermuizen. Een vleermuis-nventarisatie van de Nieuwkoopse Plassen en omgeving in juli 1993. Zoogdierenwerkgroep Zuid-Holland, 22 pp.
REINHOLD J. Excursie Dorst, 12-6-1992. In: Jaarverslag Vleermuiswerkgroep Brabant 1992: 12.
VERHEGGEN L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02, 61 pp.
VERHEGGEN L.S.G.M. Vleermuizen in het Areven: 23-24. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02.
VERHEGGEN L.S.G.M. Excursie Neeritter e.o., 4 juli 1992: 24-25. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02.
VERHEGGEN L.S.G.M. De volledigheid van het Vleermuis Atlas Project in Limburg tot 1 januari 1994: 39-60. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie imburg; rapportnr. 93-02.
VERWEIJ H. & P. TWISK. Verslag excursie Moretusbosch, 25/26 juni 1993. In: Jaarverslag Vleermuiswerkgroep Brabant 1992: 8-10.

Inventarisatie winter

ANONYMUS. Winterwerk. In: Joosten C.M.C. (red.). Jaarverslag 1993: 16-20. Vleermuiswerkgroep Gelderland.
COLPA H. Vleermuistellingen 1992/1993 in bunkers en kelders in Drenthe. Vleermuiswerkgroep Nederland, afdeling Drenthe (VLED), 11 pp.
GLAS G.H. Tellingen vleermuizen in winterkwartieren in Gelderland: 1992/93, 6 pp.
HOLLANDER H. Verslag vleermuistellingen obj. Zuidwest-Veluwe 1992, 2 pp.
STOOKER G. Vleermuis-excursie Fort Sabina, 16-1-1993. Verslag SBB, 4 pp.
TWISK P. 1993. Overzicht winterverblijven in Noord-Brabant: 25-31. In: Reinhold J. (red.). Jaarverslag Vleermuiswerkgroep Noord-Brabant.
VERGOOSSEN W. Resultaten groeventellingen 1991/1992: 1-3. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02.
VERGOOSSEN W. Vleermuistellingen 'overige objecten' 1991/1992: 4-5. In: Verheggen L.S.G.M. (red.). Vleermuisonderzoek in Limburg. Jaarverslag 1992. Stichting Natuurpublicatie Limburg; rapportnr. 93-02.

Rapporten Stichting Vleermuisbureau

Interpretaties

BOONMAN A. & M. BOONMAN 1993. Vleermuizen in de Regio Utrecht; een studie in het kader van de MER Intergemeentelijk Structuurplan Regio Utrecht. Stichting Vleermuisbureau 93.06.
FEENSTRA M. 1993. De betekenis van de Maas voor de watervleermuis, franjestaart en meervleermuis. Stichting Vleermuisbureau 93.07
HOLLANDER H. 1993. Vleermuizen op de Eder- en Ginkelse Heide. Stichting Vleermuisbureau 93-01
HUITEMA H. 1993. Vleermuizen in de stad Groningen: deelrapport MER zuidelijke rondweg. Stichting Vleermuisbureau 93.02
TWISK P. 1993. Vleermuizen tussen Rosmalen en Oss: een overzicht ten behoeve van de MER A59. Stichting Vleermuisbureau 93-05
VERHEGGEN L.S.G.M. 1993. Vleermuizen in het invloedsgebied van de A73. Stichting Vleermuisbureau 93-04

Inventarisaties

VERHEGGEN L.S.G.M. 1992. Vleermuizen van het Areven. Stichting Vleermuisbureau 92-01

Verkoop artikelen

Voor bestelling van artikelen bij de vleermuiswerkgroep en het Oost Europa Fonds (BSFFEE) zijn twee verschillende postbankrekeningen geopend.

Vleermuiswerkgroep Nederland-VZZ

Bij de Vleermuiswerkgroep zijn de volgende artikelen verkrijgbaar:

- ***Handleiding voor het inventariseren en determineren van Nederlandse vleermuissoorten met behulp van batdetectors*** (Helmer W., H.J.G.A. Limpens & W. Bongers 1987). Prijs 12,50.

- ***Referentiecassette: Herkenning van Nederlandse vleermuissoorten aan hun geluid; geluidscassette plus toelichting*** (Limpens H.J.G.A. & H. Hollander 1992). Prijs ƒ17,50,-.

- ***Proceedings of the first European batdetector workshop*** (Kapteyn K. (red.) 1992).
De vooralsnog unieke uitgave van een (de eerste) Europese batdetectorworkshop die in 1991 in Gorssel gehouden werd. Het bevat de verslagen van de voordrachten die gehouden werden en de resultaten van de inventarisaties die tijdens de workshop uitgevoerd werden. 128 pag. Prijs ƒ25,-.

- ***VLEN-stickers.***

Kunnen schriftelijk aangevraagd worden bij Wim Bongers, Ceresstraat 15, 6707 AL Wageningen. Prijs ƒ1,- per stuk. Bij bestellingen van meer dan 5 stuks ƒ4,- per 5.

- ***De Nederlandse Vleermuizen. Bestandsontwikkelingen in winter- en zomerkwartieren*** (Daan S. *et al.*. 1980). 118 pag. Prijs ƒ4,50.

Deze artikelen zijn te bestellen door het verschuldigde bedrag (vermeerderd met ƒ 2,50 aan verzend- en administratiekosten), onder vermelding van het gewenste artikel en aantal, over te maken op giro 6236600 van de Vleermuiswerkgroep Nederland te LEEUWARDEN. Vermeld ook steeds dat het om een bestelling gaat. Prijswijzigingen voorbehouden.

VZZ

Bij de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming zijn verkrijgbaar:

- ***Zoogdiermonitoring; een studie naar de haalbaarheid van een Meetnet Zoogdieren*** (Wijs de W.J.R. 1994). Uitgave VZZ/ VLEN/SVO, 84 pp. Prijs ƒ12,50 (incl. porto).

- ***Bouwplaat dwergvleermuis.***

Prijs ƒ5,- (incl. porto).

Deze artikelen kunnen besteld worden door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgiro 203737 t.n.v. VZZ te Utrecht o.v.v. het gewenste artikel en aantal.

BSFFEE

Bij het Bat Support Fund For Eastern Europe zijn de volgende artikelen verkrijgbaar:

- ***Atlas van de Nederlandse vleermuizen 1970-1984, alsmede een vergelijking met vroegere gegevens*** (Glas G.H. 1986). Prijs ƒ32,50. Voor lezers van de Nieuwsbrief, voor zolang voorradig, slechts ƒ10,-.

- ***European Bat Research 1987***

(Hanák V., I. Horázek & J. Gaisler 1989).
Deze uitgave bevat de verhandelingen van de 4e European Bat Research Conference, gehouden in Praag in 1987, en bevat 81 artikelen en tientallen samenvattingen over vleermuisonderzoek in Europa en aangrenzende gebieden. De normale prijs van deze uitgave van meer dan 700 pagina's bedraagt ƒ118,50. Via de 'Stichting' kan dit unieke boek bij het Bat Support Fund for Eastern Europe (BSFFEE) met meer dan 40% korting worden aangeschaft voor de prijs van slechts ƒ60,- (excl. ƒ7,50 verzendkosten voor verzending binnen Nederland en naar België en Luxemburg. Voor de overige landen bedragen deze kosten ƒ13,50).

- ***Lynx.***

Themanummer van de First International Bat Conference, Tsjechoslowakije 1968.

De verhandelingen van deze conferentie werden gepubliceerd in een speciaal nummer van het tijdschrift 'Lynx'. Een deel van de verhandelingen heeft betrekking op vleermuisonderzoek in Nederland. Het BSFFEE heeft de hand weten te leggen op de laatste exemplaren van deze uitgave. Prijs ƒ22,50 (excl. ƒ6,- verzendkosten voor Nederland, België en Luxemburg, verzendkosten voor overige landen ƒ9,50). Bij het tegelijkertijd bestellen van beide uitgaven: European Bat Research 1987 en Lynx, vervallen de verzendkosten voor het nummer van 'Lynx'.
BSFFEE-artikelen kunnen besteld worden door overschrijving van het verschuldigde bedrag (incl. porto), onder vermelding van het gewenste artikel, op postbankrekening 351873, ten name van het Bat Support Fund For Eastern Europe te Leiden. Dit fonds verleent materiële steun in de vorm van onderzoeksmaterialen en vakliteratuur aan vleermuisonderzoekers- en beschermers in Oosteuropese landen. Deze diensten worden voor een deel gefinancierd uit de opbrengst van de verkoop van artikelen. U kunt uw collegialiteit naar Uw mede vleermuisonderzoekers- en beschermers in Oosteuropese landen ook tot uitdrukking brengen door een gift over te maken op het hierboven vermelde rekeningnummer. Bij bestellingen per girotel dient u bij de mededelingen ook uw adres te vermelden.

Ordering from abroad: send the amount of money required (Hfl 17,50 for subscription to the Newsletter) cash in Dutch currency, or send a signed eurocheque in Dutch currency (in this way you save extra bankcosts!) to Postbox 190, 6700 AD Wageningen, Netherlands. If you order articles, add Hfl 5,- for postage and package. If you pay by bank (Postbank, acc.nr. 6236600, Vleermuiswerkgroep Nederland, Leeuwarden), add another Hfl15,- for bankcosts.

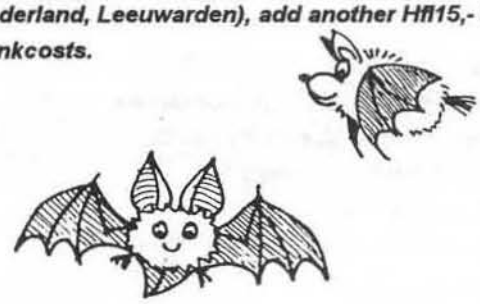

Adressen

- **VERENIGING VOOR ZOOGDIERKUNDE EN ZOOGDIERBESCHERMING (VZZ)**
  Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT
  tel (030) 2544642; fax 030 2518467

- **VLEERMUISWERKGROEP-VZZ**
  Vermeulenstraat 164, 3572 WT UTRECHT
  (030) 2722644

Voorzitter: Rudy van der Kuil (070) 3652811
Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-GRAVENHAGE
Secretaris: Eric Janssen (030) 2722644
Vermeulenstraat 164, 3572 WT UTRECHT
Penningmeester: Floor van der Vliet (020) 6828216
Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ AMSTERDAM

- **ZOOGDIERMONITORINGPROJECT**
  Emmalaan 41, 3581 HP UTRECHT
  (030) 2544642

Projectleider: Rombout de Wijs (036) 5346338
Pimpernelstraat 6, 1314 JL ALMERE
Coördinator: André Kaper (0570) 636905
Molenbelt 66, 7413 XJ DEVENTER

- **WINTERWERK**

Mergelgroeven: Jos Cobben (043) 3252776
Prins Bisschopssingel 1-h, 6212 AA MAASTRICHT
Overige objecten: Gerhard Glas (026) 4432879
Beatrixstraat 2, 6824 LR ARNHEM

Voor het inzenden van waarnemingsformulieren:

ZOOGDIERMONITORING
Antwoordnummer 8847
3500 ZK Utrecht

- **STICHTING VLEERMUISBUREAU**
  Postbus 190, 6700 AD WAGENINGEN
  tel: (046) 4742357; telefax 046 4742357

Voorzitter: Rudy van der Kuil (070) 3652811
Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-Gravenhage
Secretaris: John van Vliet (0570) 625325
Rielerweg 12, 7416 ZG Deventer
Leden: Jan Buys, Floor van der Vliet
Staf: Chris Breider, Ludy Verheggen, Floor van der Vliet

PROVINCIALE COÖRDINATOREN

FRIESLAND: Marten Zijlstra (0511) 462637
Lauwermansstraat 22, 9551 BB BURGUM
GRONINGEN: Marjan van Oosten (050) 3144605
Melkweg 16, 9718 ES GRONINGEN
OVERIJSSEL: Roel Hoeve (0527) 243001
D. v. Bourgondiëstraat 57, 8325 GG VOLLEHOVE
DRENTHE: Eric Menkveld (050) 3094273
Hoofdweg 268, 9765 CM PATERSWOLDE
FLEVOLAND: Rombout de Wijs (036) 5346338
Pimpernelstraat 6, 1314 JL ALMERE
NOORD-HOLLAND: Kees Kapteyn (023) 5642777
Meermanstraat 38, 2132 PR HOOFDDORP
Waarnemingen: Dienst Ruimte en Groen, t.a.v. Kees Kapteyn, afd. O & I, Antwoordnummer 25, 2000 VC HAARLEM
ZUID-HOLLAND: Kees Mostert (015) 2145073
Palamedesstraat 74, 2612 XS DELFT
Monitoring: Rudy van der Kuil (070) 3652811
Lutherse Burgwal 24, 2512 CB 's-GRAVENHAGE
UTRECHT: Zomer Bruijn (033) 4622974
Nieuwstraat 23, 3811 JX AMERSFOORT
Monitoring: Arjan Boonman (030) 2716529
IBB-laan 143-2, 3582 XW UTRECHT
GELDERLAND: VLEGEL, Gerhard Glas (026) 4432879
Beatrixstraat 2, 6824 LR ARNHEM
Monitoring: Marc Schols (0487) 515126
Klaverpas 13-C, 6652 EM DRUTEN
Waarnemingen: VLEGEL
Antwoordnummer 2426, 6800 VJ ARNHEM
NOORD-BRABANT: VWG-NB, Peter Twisk (073) 6445664
Jan Mosmanslaan 19, 5237 BB 's-Hertogenbosch
Waarnemingen: VWG-Noord-Brabant
Antwoordnummer 10753, 5200 WB 's-HERTOGENBOSCH
LIMBURG: Jan Kluskens (0495) 634502
Kruiszijweg 6, 6034 RZ NEDERWEERT
Monitoring: Ludy Verheggen (046) 4742357
Breitnerstraat 57, 6165 VN GELEEN

- **STICHTING VLEERMUISONDERZOEK**
  p/a dhr. J.C. Buys (0346) 250561
  Silversteyn 53, 3621 PC BREUKELEN

Voorzitter/penningmeester: Jan Buys (0346) 250561
Silversteyn 53, 3621 PC BREUKELEN
Secretaris: André Kaper (0570) 636905
Molenbelt 66, 7413 XJ DEVENTER
Lid: Floor van der Vliet

- **VLEERMUIS ATLAS PROJECT**

Coördinator: Herman Limpens (0049 4761) 71330
Altes Forsthaus, Am Vorwerk 10, D-27432 BREMERVÖRDE
fax: 00.49.4761.71352
Redactiecoördinator: Annette van Berkel (0345) 531689
Akkerwinde 9, 4109 JJ CULEMBORG

Advertentie

BioQuip

Het adres voor vleermuisdetectors e.d.

Nieuw
De handzame, digitale 200-serie van Pettersson en de USA (QMC) mini 3.

Night life II.
De bekende muziekcassette van David King. Melodieën van o.a. Bach uitsluitend samengesteld uit vleermuisgeluiden. Hfl. 25,—. incl. verzendkosten.

Wij leveren in binnen- en buitenland.

Voor informatie:

Esther de Boer van Rijkstraat 13
2331 HH LEIDEN
Tel.: 071 - 531 49 79 (ook 's-avonds).

Kopij voor het volgende nummer
a.u.b. inzenden vóór 1 oktober 1996